

הספר "טיול בכוורת: מבט קוסמולוגי על דבורים ואנשים" (הוצאת מאגנס) שכתבה מור קדישזון הוא ספר מרתק ומעניין שעוסק בקשר בין האדם לדבורים משחר התרבות האנושית ועד ימינו.

באמצעות סיפורי מיתולוגיה, פולקלור, ספרות, אמנות וחיי בורים מדעיים מתקופות שונות נותנת מור קדישזון לקורא מעין חלון הצצה לסוגיות אקולוגיות עמוקות ורחבות היקף שמשלב מידע על חיי הדבורים, תולדות הדבוראות על שלל המצאותיה עם מבט פילוסופי ופואטי על המפגש הייחודי של האדם עם הדבורים. נקודת המוצא של מור היא "בעיית הדבורים העולמית": מדוע זכו הדבורים בתפקיד כה רם מעלה והרה גורל - לשאת את עתיד האנושות וכדור הארץ על כתפיהן? מה אומרות לנו הדבורים במצבן כיום?

מור קדישזון באה מתחום האקדמיה, החינוך והטיפול. היא מתרגמת וחוקרת, עוסקת באקולוגיה העמוקה של החיים ושל הסובב אותנו ועורכת את סדרת "אנימה מונד" בהוצאת כבל שמשמעה בלטינית "נשמת העולם". בסדרה לדבריה היא מבקשת לתת במה לספרים שמשמיעים את קולו של העולם ובניסוח קצת אחר - אפשר לומר שהיא מבקשת להציג לקהל הקוראים בעברית טקסטים שמי תבוננים קצת אחרת על משבר הסביבה מהפרספקטיבה של "אקולוגיה עמוקה". ספרה הקודם, "קליפות", ראה אור בשנת 2021 בהוצאת כנרת זמורה ביתן והוא רומן הגות פילוסופי שעוסק בקשר שבין האדם לעולם, בין הרוח לחומר ובין העבר הרחוק של כדור הארץ לימים האלה.

אז מה זה בעצם "אקולוגיה עמוקה"?

"זוהי פרספקטיבה שמנסה להתבונן אחרת על בעיות הסביבה ששופעות סביבנו היום. בזמן ש"אקולוגיה שטוחה" מחפשת פתרונות לבעיות - פתרונות טכנולוגיים, פתרונות ירוקים, למשל לזיהום אוויר, לניקי האוקיינוסים שהם דברים חשובים מאד בפני עצמם הרי שלפי ה"אקולוגיה העמוקה" זה בסדר, יפה מאד לנקות את הנחלים והאוקיינוסים, אבל עד מתי? האם נצטרך לנקות אותם לעד? השאלה המעניינת היא איך בכלל הגענו מלכתחילה למצב בו אנחנו יצורים חיים מזהמים את מה שמקיים אותנו, הרי אין בכך כל היגיון. העוסקים באקולוגיה עמוקה מבקשים להגיע לשורש הבעיה, לעצור רגע, להאט ולהתבונן בה - לשהות עם הבעיה. השאלה המעניינת מבחינתם תהיה איך בני האדם שברו את חוזה ההאמנה בקהילת החיים ומה הביא אותנו לחשוב שאנחנו לא קשורים הנה, שאנחנו "מעל כל זה"? הרי רק מחשבה משוגעת למדי שמתכחשת לתלות שלנו בכוס מים נקיים, יכולה להאמין שאנחנו לא קשורים הנה באמת. לפיכך אין שום בעיה למשל בכך ששפכים ממפעלים כימיים יגיעו אל הנחלים. קנסות, סנקציות, איומים, פרוטוקולים, חוקים הם חשובים מאד בימינו, אבל הם רק טיפול סימפטומטי - אצבע בסכר. העוסקים באקולוגיה עמוקה רוצים להבין מה גרם לבני האדם לא לחוש עוד חברים בקהילת החיים. ברגע שאנחנו מתחילים להבין את הרעיונות הגרועים שבחסותם אנחנו פועלים בעולם, אנחנו מתחילים לשנות את הרעיונות שלנו וכך מתחיל להצטייר לו אופק אחר גם לפעולה בעולם".

איך הגעת לכתוב דווקא על דבורים?

"יום אחד שמעתי שיש בעיה עם הדבורים, והרגשתי שאני צריכה לפגוש אותן בעצמי. מצאתי כוורת לא רחוק מהבית, התיישבתי לידה, ונשכיתי מיד על המקום. הדבורים הן מורות מדהימות. כל מי שמבלה קצת עם דבורים יודע את זה מייד. כך זה היה מאז ומתמיד. כדאי להדגיש שאנחנו מדברים על דבורי הדבש. ידועים לנו היום על כ-20 אלף מינים של דבורים בעולם שרובן המכריע הן דבורים יחידניות שלא חיות במושבה ולא מייצרות דבש כלל. אני מתמקדת בספר בקשר המיוחד של האדם עם דבורי הדבש. בכל העידנים היו המלכים, הקיסרים, המדינאים, המשוררים, הפילוסופים והמתמטיקאים הולכים אליהן כדי ללמוד שיעור או שניים. על כל אלה אני מספרת בספר דרך כתבים עתיקים, שירים, ספרי טבע, ספרי הדרכה לקיסרים, סיפורי פולקלור ומיתוסים - כולם רצו תמיד ללמוד מה דבורים: שיעור במידות טובות, על סדר וארגון, על נדיבות וחסד, על עזרה הדדית ואלטרואיזם ועל הנהגה ואיפוק. מהמתמטיקאים בעת ועד האסטרונומים בעת החדשה כולם העריצו את הדבורים, כולם נסערו ונדהמו מהדרך המופתית והחסכונית שלהן לבנות את תאי המשושה. גם זוגות אוהבים ומשוררים ראו בחיי הדבורים סמל להרמוניה ולאיוון. היום המצב שונה - הדבורים כבר לא מגלמות את פסגת האיוון וההרמוניה כי הן בעצמן חולות - הן חלשות, הן נעלמות ועדיין, וזה מה שאני מנסה להראות בספר, גם כשהן חולות הן מורות עוצמתיות ועדיין ממלאות את התפקיד שלהן כדוגמיות רק בדרך אחרת - הן מעוררות אותנו לשאול שאלות חדשות על עצמנו, על היחס שלנו לעולם, לטבע, לסביבה".

את כותבת בהקדמה "ספר זה הוא הזמנה להיכנס ללב הדמיון של התרבות האנושית", ובכלל יש לדמיון מקום מרכזי בספר, איך קשור הדמיון לדבורים? "קודם כול בספר הזה אני מתחקה אחרי כל הסיפורים

על דבורים ואנשים

מור קדישזון לוקחת את הקוראים בספרה החדש "טיול בכוורת: מבט קוסמולוגי על דבורים ואנשים" למסע מרתק ומעניין שעוסק בקשר בין האדם לדבורים משחר התרבות האנושית ועד ימינו. זהו מעין חלון הצצה לסוגיות אקולוגיות עמוקות ורחבות היקף. "הפלא שבדבק בדבורים מימים ימימה פשוט לא נעלם עם העידן המדעי המודרני, זאת מתנה גדולה שהן מעניקות לנו, אם רק נדע להקשיב"

| מאת זהר נוי | צילום: דרור קדישזון

מור קדישזון
טיול בכוורת
מבט קוסמולוגי על דבורים ואנשים

שאנחנו בני האדם מספרים על הכוורת מאז שחר התרבות ועד היום, זהו למעשה ה"טיול בכוורת". אני מבקשת להציע בספר שהכוורת היא מעין דימוי עמוק, אפשר לקרוא לזה ארכיטיפ שמבטא אותן איכויות ואותן סגולות בתקופות שונות ובמקומות שונים. כשקוראים טקסטים מדעיים עתיקים ועכשוויים או כשקוראים משוררים מהעת העתיקה ומשוררים עכשוויים שכותבים על הדבורים מגלים שכולם מוקסמים מאותן מהויות, מאותן תכונות, כך שיש משהו שמתעורר בדמיון שלנו כשהוא פוגש כוורת דבורים. בעצם אני מבקשת בספר להתבונן בבני אדם שמתבוננים בדבורים ולשאול מה נולד שוב ושוב במפגש הזה, אילו סיפורים מופיעים בשיחה הזאת שבינינו לבין הדבורים? והיות שאותם סיפורים מופיעים שוב ושוב, אני מבקשת לשאול מה המשמעות של החזרה הזאת כי הרי יש משמעות לסיפורים שחוזרים על עצמם. אני קוראת להם בפשטות מיתוסים שהם כמו שאמר חוקר המיתוסים ג'וזף קמפבל: בעצם "חלומות משותפים". אז בספר אני מנסה להתחקות אחרי כל אותם חלומות משותפים לנו בני האדם כשאנחנו פוגשים דבורים ודרך הסיפורים והחלומות האלה או המיתוסים האלה העל-זמניים לנסות להבין דבר או שניים על עצמנו וגם בסופו של דבר על העולם.

את יכולה לתת דוגמה לחלום כמות כזה שמסתתר בכוורת?

"אני מציגה בספרי 'טיול בכוורת' כמה וכמה חלומות או סגולות על-זמניות שבני אדם מצאו תמיד בכוורת. החלום המובהק ביותר הוא חלום הבית. הדבורים ממש כמו בני האדם חיות בבית שהן בונות בעצמן מהיסוד, מאפס - הן אדריכליות מהמעלה הראשונה ומחלקים הראו שהבנייה שלהן מביאה בחשבון שיקולים שמותאמים לסביבה ותמיד בצורה הטובה והמדויקת ביותר להתנהלות הכללית במרחב. הבנייה של הדבורים אינה מוטלת בספק. כרגע שהן מגיעות לחלל חדש הן מייד מתחילות לאכלס אותו בכל מה שדרוש לניהול המור-שבה. הבית הוא נקודת עוגן בשבילן, נקודת מחסה בעולם ממש כמו אצלנו, אלא שאצלנו מתעוררים תמיד שאלות וספקות בנוגע לכל דבר כמעט. בני אדם שאלו תמיד את עצמם היכן כדאי לבנות, איך, מאיזה חומרים ולפי אילו פרמטרים. אצל הדבורים הכול מתרחש באמונה שאינה מוטלת בספק וזה מלהיב את דמיונו. אני מספרת בספר על מטאפורת הכוורת אצל כמה וכמה אדריכלים שהעריצו את הדבורים ואת הבנייה שלהן גם מבחינת הצורה, אבל לא רק, אלא גם מבחינת התוכן - הבית של הדבורים סימל מאז ומתמיד בית של אחווה וסולידריות וזהו סגולה נוספת שמלהיבה מאד את הדמיון שלנו. הרי בכוורת יש תמיד את הדבורים שאחראיות לסדר ולניקיון, יש את הדבורים שעומדות על המשמר ויש את המטפלות שדואגות מהבוקר עד הערב לוחלים - כולם דואגים שיהיה מזון לכולם, שלא יחסר כלום לאף אחד, זה פשוט בית מושלם."

ואיך הדמיון קשור לאקולוגיה ולמדע?

"קשור ועוד איך כי העולם לא בנוי רק מעובדות יבשות וממחלות ומטפילי הוורואה. העולם בנוי גם ואולי בעיקר מסיפורים. אם אנחנו מספרים לעצמנו שהעולם הוא מוכנה שפועלת באופן מכני כמו "שען עיוור" ללא תכלית וללא כל סיבה ושהחיות גם הן בסך הכול "אוטומטים" נטולות נשמה, אז ברור שעם האמונות האלה והסיפורים האלה הדרך להתייחס אל הדבורים כמו חומרי גלם שעובד למעננו קצרה מאד. מערכת האמונות שלנו ביחס לדבר מסוים קובע במידה רבה את מערכת היחסים שלנו איתו, ואז אנחנו יכולים לעשות כל מיני מניפולציות ולהתערב בכל מיני דרכים בחיי הדבורים בצורה כזאת שהולמת את מערכת האמונות שלנו, למשל להזריע מלאכותית את המלכה או להחליף את המלכה כשמתחשק לנו כדי להשביח גנטית את הדורות הבאים בכוורת, להעביר מסגרות של תאים עם דבורים מכוורת אחת לשנייה לכוורת כאילו הן היו חלקי חילוף במ"כנית ולא גוף חי, ישות אחת חיה ונושמת עם נשמה. אחר כך אנחנו מתפללים מדוע הדבורים נחלשות, מדוע הן פחות עמידות היום לטפילים ולמחלות ומדוע הן לא מצליחות לפתח חוסן נגד וירוסים ומחלות שבמשך מאות אלפי שנים הן חיו איתם יחסית בשלום."

את יכולה לתת דוגמה נוספת לאיך האמונות שלנו קשורות לטייפול שלנו בכוורת?

"אפשר לקחת לדוגמה את הדבש שהוא המזון של הדבורים שהן מייצרות לעצמן ושלא רק דואג לכל מה שהן זקוקות לו. בלעדיו הן לא יוכלו לעבור את החורף. יש בו את כל מה שהן צריכות כדי לשמור על מערכת בריאות מאוונת, על חום גוף, הכול, אבל המצב היום הוא שבדבוראות מסחרית מאכלים את הדבורים בסוכר לכן תעשיית מזוקק. הרעיון הוא לא להאשים כי גם הדבוראים צריכים להתפרנס ובכלל המצב הכללי של החקלאות התעשייתית נמצא בבון מהרבה בחינות. הרעיון הוא להצביע על התמונה הרחבה בה אנחנו מערימים עוד ועוד בעיות על עיסוקנו ועל הסביבה בעקבות תפיסת העולם שלנו. לפי תמונת עולם מכניסטית של עובדות יבשות נטולות איכות, אלא כמות בלבד סוכר לכן הוא מזון ראוי לדבורים כי הוא מספק להן את הסוכר ממנו הן ניזונות. מה זה משנה אם זה סוכר מזוקק ותעשייתי או סוכר מלא ויטמינים ואנזימים שיש בו עוד אינספור איכויות מזינות נוספות? יגידו לך - סוכר זה סוכר, אבל כל

הדבורים! בשנת 2019 "החברה הגיאוגרפית המלכותית של לונדון" הכריזה על הדבורה כחיה החשובה ביותר על הפלנטה. יש המון "באזז" סביב הדבורים מכאן שיש משהו בדבורים שמוציא אותנו מהאדישות שלנו וזאת כבר תופעה מעניינת להתבונן בה. אז בספר אני מנסה להתחקות אחר התופעה הזאת ולהבין מדוע הדבורים זריות ליחס הזה ולמה אנחנו מביעים חרדה כל כך גדולה לגורלן בעוד שברור שיש עוד אלפי זנים שנכחדים ממש כרגע זה."

אז למה הדבורים מצליחות במקום שחיות אחרות נכשלות?

"אני חושבת שזה קשור באיכויות שיש לדבורים, כלומר לך-בורי הדבש. זה קשור לאיכויות ולסגולות שאנחנו זקוקים להן היום מאוד כדי לרפא את הפצעים שלנו שפצע אותנו העידן המודרני. הדבורים עדיין מדברות אל הלב שלנו בזכות השיחה שניהלנו איתן במשך עידנים. כדאי לציין שהתמקדתי בספר בא-זור אגן הים התיכון ואירופה ובתולדות הקשר של האדם המערבי עם דבורי הדבש, כך שהקשר האינטימי הזה מטרתו לרפא בדיוק את אותם פצעים שנולדו מתוך אותו אזור שהוליד את החברה המודרנית, התעשייתית. הקשר בין בני אדם ודבורי הדבש הוא קשר עתיק, מעין ברית קדומה ומשונה למדי. רוב ההיסטוריה של הדבוראות לא היתה דבוראות מסחרית ניידת לצורכי חק-לאות כמו שאנחנו מכירים אותה היום. זאת הייתה דבוראות ניידת מאד, צנועה מאד בדרך כלל בחצר האחורית של הבית. בזכות אותה אינטימיות ושיחה קרובה שניהלנו עם הדבורים במשך אלפי שנים אנחנו מצליחים עדיין לפגוש בהן את כל אותן איכויות מסתוריות שבמידה רבה משיבות אותנו גם אל המסתורין של העולם ושל היקום, דבר שאנחנו זקוקים לו מאוד בימינו לדעתי - לשוב אל המסתורין של העולם כדי לרפא את העולם וגם את הלב שלנו."

את כותבת בספר שהדבורים "מבשרות את המדע החדש", את יכולה להסביר? האם זה קשור למסתורין שבכוורת?

"מורים מטרלינג שכתב את 'חיי הדבורים' - ספר משנת 1901 שנחשב היום לקלאסיקה עליו הוא זכה בפרס נובל ניסה בדיוק להתחקות אחרי אותו אלמנט מסתורי שקיים בכוורת, אותו כוח שהוא מעבר לסך כל הפריטים שמרכיבים אותה. הוא קרא לזה "רוח הכוורת" - מעין כוח נסתר, סמוי מהעין שקשה מאד לתפוס אותו ולשים עליו את האצבע ובכל זאת הוא מורגש והוא זה שמנצח על חיי המושבה מא' עד ת' ומחליט על הכול. מטרלינג היה סופר טבע, נטורליסט וגם מיסטיקן, כך שהוא יכול היה להרשות לעצמו ללא כל קושי לכתוב על "רוח הכוורת", אבל בימינו המדע לא ממש אוהב לדבר על רוח, על נשמה ועל משמעות שקיימת מעבר לחומר. את זה המדענים בעידן המודרני משאירים לפילוסופיה. מדענים שחוקרים היום דבורים לא יכולים לחמוק מלגעת בשאלות של רוח, נפש ותודעה, דבר שגם מרתק אותם וגם שובר להם את הראש כי כשחוקרים התנהלות של מושבת דבורים מתחילים להבין שיש לנו כאן עסק עם תבונה, עם זיכרון קולקטיבי ואפילו עם זהות אישית וכשמתקרבים עוד יותר ובוחנים ממש מקרוב מגלים שמושבת דבורים כישות אחת ממש לומדת, כלומר היא יודעת ללמוד ולהסיק מסקנות ולערוך דיונים והצבעות על בחירת בית - דברים ממש משוגעים שאין שום דרך אחרת להבין אותם מלבד לקבל את העובדה שמושבת דבורים היא הרבה יותר מסך הפרטים החומריים שמרכיבים אותה. יש חוקרים שמקדישים את חייהם לדיונים האלה שמתקיימים בקרב נחילי דבורים בזמן התנחלות, כלומר נחיל שזה עתה עזב את הכוורת עם המלכה הוותיקה ותלוי על עץ ומחפש את ביתו החדש. הם מתארים איך דבורים סיירות עפות ובוחנות אופציות לבתים חדשים, איך מתקבלת החלטה משותפת בתהליך מורכב מאד של דיון ואיך דבורים בעלות דעה ניטרלית הופכות לדבורים בעלות דעה! אלה דברים ממש משוגעים כשלוקחים בחשבון שמדובר בחוקרים."

מה באמת השיעור הכי עמוק או הכי חכם שאנחנו יכולים ללמוד מהדבורים?

"הדבורים משיבות אותנו לעולם שיש בו קסם. מאז המהפכה המדעית ועידן הנאורות וכל הפילוסופיה שהלכה בעקבותיהן אנחנו חיים בעולם שנשמתו מושקת כל הזמן. אנחנו משכנעים את עצמנו שהכול הוא חומר וחומר בלבד - האדמה, המים, הכול הוא חומר ותו לא - חומר אינרטי שאפשר לכמת, למדוד, לעשות עליו מניפולציות, לשנות את הרכיבים שלו או כרב המקרים לנצל לצורכנו, לחצוב לשימושינו. הגישה הזאת לא בדיוק בריאה לא לאדמה, לא לעולם, לא לדבורים ובטח שלא ללב שלנו. אנחנו זקוקים לשוב אל העולם כמקום חי. הדבורים במוכן הזה, פשוט לא מאפשרות לנו לנשל לגמרי את העולם מנשמתו - הן פורצות את הדיכוטומיות בין תחומי המחקר והחשיבה ומחברות מחדש את המדעים עם הרוח כי כשאנחנו חוקרים דבורים אנחנו לא יכולים להתכחש ולטעון שמדובר רק בחומר, בגוף גרידא, מכניסטי, "עיוור". אנחנו מבינים שיש לנו פה עסק עם תבונה שהיא מעל ומעבר להשגתנו וזה בסדר. הפלא שבדבורים מימים ימימה פשוט לא נעלם עם העידן המדעי המודרני וזאת מתנה גדולה שהן מעניקות לנו, אם רק נדע להקשיב."

סבתא יודעת שלחיות רק על סוכר לכן זה לא להיט, אז מצד אחד אנחנו מעבידים אותן קשה, מצד שני אנחנו לוקחים להן את מיטב הדבש שהוא מקור כל הכוח והבריאות שלהן ומה ששומר על מושבה בריאה, חיה ומחוממת למשך החורף ונותנים להן במקום זה סוכר לכן ומצד שלישי אנחנו שואלים את עצמנו למה הן חולות ונחלשות. זה קצת מצחיק כשחושבים על זה כך לא? אז הפרספקטיבה שאני מציעה בספר דרכה להתבונן בבעיית הדבורים העולמית היא בדיוק דרך הנחות היסוד הכי בסיסיות וראשוניות שלנו לגבי טבע העולם, טבע החיים, טבע החיות כדי שנוכל להתחיל לשנות אותן."

את מספרת בספר על חוקר הדבורים השוויצרי פרנסואה אובר שגילה את התגליות הכי חשובות שאנחנו יודעים היום על הדבורים שהיה עיוור, איך זה יכול להיות?

"הסיפור על אובר נשמע סיפור דמיוני לגמרי והוא אמיתי ממש. חוקר הדבורים שפענח את החידות שחוקרים במשך אלפיים שנה לפנינו ניסו לשווא לפענח היה עיוור! הוא גילה למשל איך מזדווגת מלכת הדבורים מחוץ לכוורת ולא בתוכה, משהו שלא ידעו מאות שנים. הסיפור על אובר ממחיש לנו קודם כולו עד כמה הכוורת היא תיבה של סודות שלא מתגלים בקלות כל כך גדולה והוא מעורר הרבה מחשבות על ראייה, דמיון ועל הקשר בין ראייה לרוח האדם. יש מקום מרכזי בספר לשאלות על ראייה ותצפית כי זה מה שאנחנו עושים עם דבורים - אנחנו מתבוננים בהן. כל הסיפורים וכל ההבנות, כל החלומות שמתעוררים מול הכוורת נולדים בתוך הזה של ההתבוננות ביננו לבינן. לאובר היה עיוור אישי שהיה מתאר לו את כל מה שהוא היה רואה, כביכול את העובדות היבשות ואובר היה מדמיי את המשמעות שלהן. אנחנו מבינים שאין דבר כזה "אופטיקה טהורה". לרוח האדם יש מקום פעיל בראייה ובהתבוננות."

אז יש הרבה פילוסופיה בספר?

"הספר טיול בכוורת נמצא בצומת שבין המדעי לפילוסופי ובו אני מבקשת להציע מבט ששזור את שני התחומים. מצד אחד יש בספר הרבה מאד מידע מדעי על חיי הדבורה כולל כל הגילויים המדעיים המרעישים במחקר על הדבורה מהעת המודרנית ועל תולדות הדבוראות המודרנית - הקורא ימצא בספר הרבה מאד אינפורמציה מהסוג הזה, אבל בו בזמן אני מאמצת בספר גם את המבט הפילוסופי והפילוסופיה מבחינתי היא האפשרות להתעכב על הפליאות הראשונות. אני גם מבקשת בספר לעצור ולהתבונן לא רק בדבורים, אלא גם בבני האדם שמתבוננים בדבורים ומתפעלים מהן ואני שואלת מה אנחנו יכולים ללמוד על עצמנו מעצם ההיקסמות שלנו מהן."

איך זה קשור לבעיית הדבורים העולמית?

"נקודת המוצא של הספר היא באמת "בעיית הדבורים העולמית" וזה גם משהו להתבונן בו - האופן בו מעירות הדבורים אותנו מהאדישות שלנו כשמדובר בהיעלמות של מינים, הרי כפי שאנחנו יודעים עוד הרבה מאד מינים של מאבקים נכחדים ממש כרגעים אלה מעל פני האדמה שלא לדבר על הגירפות, הקרנפים, הפילים, אז למה דווקא הדבורים מדאיגות אותנו יותר מכולם? הרי בכל מקום יודעים שיש בעיה עם הדבורים. בכל שבוע תמצא לפחות כתבה אחת או שתיים בנושא בעיית הדבורים. בגני ילדים יש פעילויות עם דבורים, בבתי ספר ממקמים כוורת תצפית כדי שהילדים יוכלו לבוא ולתצפת וללמוד מעולמן של הדבורים, עיריות היום מעבירות השתלמות למרססים כיצד לפנות נחילי דבורים במקום לרסס אותם ולקטול את חייהן. יש ערים באירופה שאסרו על ריסוס עשבי בר למען הדבורים ויש סופרמרקטים שמעגלים את הכסף הקטן למען